

Ratko R. Božović
Filozofski fakultet Nikšić
Crna Gora

KAKO SE BORIMO

HOW WE FIGHT

ABSTRACT This work deals with the phenomenon of *fight* (and/or *fighting spirit*) as one of man's most important features. These characteristics (or) features of man, together with other important features (characteristics), establish an ontological basis of man as a mature and unique personality.

Animals too possess this feature, which enables their necessary survival. Animals constantly lead a *fight for their survival*, in which the life of ones is mostly based upon hunting the others. Man as a 'civilised animal', in fact a *homo sapiens*, sets an example for blood lust and destructiveness when compared to the rest of the wildlife. He leads or, through his experience, establishes different fights/fighting spirit of various forms (or kinds) or intensity.

Many human activities are performed with more or less aggressiveness or fighting spirit, but, humans are sometimes not aware of their own aggressiveness. This is mostly because a wide variety of activities, from those which happen in the heat of a game to those that occur as a part of an armed struggle, can be followed by aggressiveness as much as the fighting spirit.

In such a way, fighting spirit is a more reconcilable passion than the fight. Being so, a fight, irrespective of its kind, is easily transformed into aggressiveness and gains a negative connotation in the context of individuals and societies. However, it doesn't mean that fight and fighting spirit, especially within the environment with established tolerance for diversity of opinion and actions cannot be stimulating factors in the process of liberation of man and the mankind.

Key words: fight, fighting spirit, aggressiveness, creation, tolerance, freedom.

APSTRAKT U radu se razmatra fenomen *borbe* (i/ili *borbenosti*) kao imanentnih svojstava ljudskog bića. Ova svojstva (ili) odlike ljudskog bića sa drugim bitnim svojstvima (odlikama) čine ontološku osnovu čovjeka kao zrele ličnosti i posebne individualnosti.

I životinje posjeduju ovu osobinu koja im, inače, obezbjeđuje nužnu egzistenciju. Uostalom, životinje stalno vode *borbu za opstanak*, gdje se život jednih pretežno zasniva na plijenjenju drugih. Čovjek kao „civilizovana životinja“, u stvari, *homo sapiens* prednjači po krvožednosti i destruktivnosti u odnosu na ostali životinjski svijet. On posjeduje i iskustvom stiče raznorodne oblike (ili vrste) borbe/borbenosti različitog intenziteta.

Mnoge ljudske djelatnosti izvide se sa manje ili više agresivnosti i borbenosti. Ali, čovjek nije svjestan nekih svojih agresivnosti. A pogotovu zato što agresivnost isto kao i borbenost mogu pratiti niz veoma raznolikih djelatnosti u širokom rasponu od onih koje se odvijaju u zanosu igre do onih koje prate oružane sukobe.

Tako je borbenost više pomirljiva strast nego što je to borba. Pri tome borba, ma koje vrste bila lako se pretvara u agresivnost te zato zadobija negativnu konotaciju u egzistenciji pojedinaca i ljudskih zajednica. Ali, to ne znači da borba i borbenost, posebno u uslovima uspostavljene tolerancije na različitost mišljenja pa i djelanja, ne mogu biti stimulativni faktori u oslobađanju čovjeka i ljudske zajednice.

Ključne riječi: borba, borbenost, agresivnost, stvaranje, tolerancija, sloboda.

Borbenost suštinsko svojstvo čovjeka

Čovjek je najborbenije živo biće. I ne samo to. On je u borbi najsvirepije i najkrvožednije biće. U borbi, pored razvijenije svijesti od svih drugih bića, on koristi najsavršenije tehnike i istovremeno najubitačnija sredstva kao i najbezbjednija mjesta (skloništa, prolaze, protivudare, zasjede) i šta sve još ne. Fizička snaga i brzina, spretnost i dovitljivost daleko su, po efektu, od već pomenutih tehnika i sredstava kojima se bore savremeni David i Golijat. Neke životinje, dakle, ne sve, u svakom momentu su spremne da raskomadaju druga živa bića i čak ih oglođu do ogoljenih kostiju, a što je opet odlika nekih ljudskih zajednica, kanibalistički prepoznatljivih. Čovjek, određene ljudske zajednice, „kultura“, mnogo su više u stanju da masakriraju tijela drugih bića, posebno drugog čovjeka i to do one mjere da se ne možemo čudu načuditi odakle to potiče i dokle može stići. Štaviše, čovjek može postati najveći pronalazač metoda za uništavanje habitusa drugog čovjeka, uništenja psihe drugog. Čovjek je „sposoban“ da svakog momenta iskomada ljudsku cjelovitost a čime samog sebe označi najsvirepijim bićem koje čepa po planeti Zemlji.

Znamo da borbenošću eufemistički označavamo pozitivno ljudsku energiju, koja se javlja u obliku želje, namjere, težnje da se drugi pobijedi u određenoj djelatnosti ili u samodjelatnosti posebno. Tu se razvija takmičarski duh kao oblik borbe bez sukoba u raznim oblastima ljudske egzistencije, gdje se stalno podgrijava nada u pobjedu, ali obavezujuće bez sukoba. I najspontanija stvaralačka igra bez utilitarne računice „podliježe“ nadmetanju – „ko će bolje“ u igri. Vođenje borbe sa suparnikom, čak i bez njegovog fizičkog prisustva. Opet je tu negdje prisutna borba „prsa u prsa“, konkurencija, osvajanje rekorda i bez prisustva drugog do juče rekordera. Borba za rezultat na neki je način viteška borba.

No, kako rekosmo na početku, da je čovjek najborbenije i u borbi najsvirepije i najkrvožednije biće, on je ne samo to kao destruktivno nego i te kako i kao autodestruktivno biće. Ovdje se postavlja pitanje *zazornosti* kao nečeg, kako to, naglašava Julija Kristeva, što se ne tiče čistoće ili zdravlja, „već ono što remeti *identitet*, sustav, red“. U stvari, Kristeva eksplicira: „Zazornost je pak nećudoredna, tamna, zaobilazna i dvoilična: strava koja se prikriva, mržnja koja se smiješi, strast prema nekom tijelu koja to tijelo zamjenjuje drugim umjesto da u njemu raspali žar, zaduženih koji vas prodaje, prijatelj koji u vas zabija nož...“ (J. Kristeva, 1989: 10–11). Zazornost je, dakle, po Juliji Kristevoj druga strana medalje, nešto što obilježava čovjeka sa drugom prirodom, drugačijom od postojeće manifestne. Čak Kristeva ide toliko daleko kada ističe: „Ništa kao zaziranje od samog sebe ne pokazuje da je svako zaziranje zapravo uviđanje utemeljiteljskoga manjka svakog bića, smisla, jezika, želje“ (Ibid., 11).

Postoji borba za dostojanstvo života koja može biti višestruko izražena od oblika molbe, žalbe, pa preko raznoraznih protesta različitog intenziteta, sve do revolucija gdje se borba pretvori ili kanališe u žestoki sukob, bez oslanjanja na pravne norme i moralne kodekse. U takvim uslovima nemilosrdno „cilj

opravdava svako upotrebljeno sredstvo“. Nema pravdanja pred historijom niti pred bilo kojekakvim humanističkim redom. Sve je podređeno nihilističkom obrascu rušenja iskonskih ljudskih, društvenih i kulturnih vrijednosti. Tada obično dolazi do anarhije života u društvu gdje se nemilosrdno ruše ljudska norma i ljudska mjera, ruši se vladajući poredak vrijednosti, gdje nema pravila niti reda u zajedničkom životu ljudi kao prispjelih građana.

Kristofer Laš misaono ispraća protekli (20.) vijek riječima kako propada srednja klasa, kako se njeni gornji slojevi uključuju u život za opstajanje da bi oni iz donjeg dijela srednje klase, umoreni postojećim stanjem, ulazili u 21. vijek bez očekivanja budućnosti „neograničenih mogućnosti“. K. Laš će istaći: „Svaki osećaj da mase jašu na talasima istorije davno je iščezao. Radikalni pokreti koji su potresali mir dvadesetog veka pali su jedan za drugim i nikoga ko bi ih nasledio nema na horizontu ...“ (K. Laš, 1996: 10–11). K. Laš zaključuje da se zatvaranjem 20. vijeka zatvaraju, na neki način, i demokratski ideali, gdje za posljedicu ima „selektivnu promociju ne-elite u profesionalno menadžerske klase“ (Ibid.). Dakle, sve je manje istinske borbe, da ne kažemo, još pogotovu revolucionarne za drugačiju egzistenciju građanina kao slobodnog subjekta. Okvir koji je sastavila srednja klasa sve se više sužava i istovremeno labavi i time gubi izazove njegovog života u vremenu u kojem egzistira.

Ova izražena sumnja Kristofera Laša u mogućnost zaživljavanja demokratije i sa njom revandikacije srednje klase, posebno njenog elitnog dijela u kojem slobodna i kritička inteligencija ima ključnu poziciju, sigurno je ostvariva. Ali ne možemo je tako postavljati kao jedino moguću. No, ono što je sigurno jeste to da će 21. vijek biti prepunjen raznim iskušenjima među kojima će biti i različiti oblici borbe koji će se javljati kao pokretači razvoja i afirmacije slobode, ali i kao remetilački faktor uspostavljanja ljudske slobode (slobode ličnosti) i istinske demokratije zasnovane na afirmaciji autonomije građanina. Bitno je da građanin ostvaruje svoje pravo da može slobodno birati drugog kao i da se može kandidovati i biti biran i izabran na određenu političku funkciju. U okviru takvog statusa veoma je bitno da delegiranje podrazumijeva življenje instituta opoziva ukoliko se izabrani predstavnik ne bori za ostvarivanje interesa izborne baze.

Postavlja se pitanje koliko i kako sve srednji sloj (ili klasa) kalkuliše da bi se održao? Čak se ide dotle da se supružnici opredjeljuju jedni za druge da bi do istog stupnja opredijeljenosti u društvu sačuvali životni standard srednje klase. Velika je razlika ako oba supružnika primaju po 60.000 dolara godišnje, kao pravnici ili daleko manje svega po 20.000. Zato nije slučajno to što su profesionalne i menadžerske klase zainteresovane za feminizam, tj. odbranu porodične sfere kroz obezbjeđenje većih zarada žena kako bi time obezbijedili, odnosno, sačuvali postojeći životni standard. Miki Kaca analizira razlike između građanske i novčane jednakosti da bi dao naglasak na građanskoj jednakosti, tj. na održivosti egzistencijalnog nivoa srednje klase (M. Kaca, 1992).

Kristofer Laš govori o pogoršanju životnog standarda srednjih slojeva kod takvih društava kakva su Peru i Japan. M. Kaca se, u stvari, u svojoj analizi

najviše poziva na mišljenje Ortege i Gaset, kojeg je impresionirao taj porast, sa ogromnom razlikom u bogatstvu malog broja izrazito privilegovanih vlasnika kapitala, što Gaset označava „porastom istorijskog nivoa“. Očekivanje povratka „starog“ bilo je u smislu da će svaka nova generacija ostvarivati viši životni standard od prethodne i u njemu uživati. Javilo se nešto novo tako što se stare nejednakosti ponovo uspostavljaju i to ponekad zastrašujućom brzinom da bi isto tako ponekad bilo obrnuto tako postepeno da se i ne primjećuje. Tako se javlja stalna borba za život ili standard ili u pravcu očuvanja postojećeg ili u pravcu njegovog poboljšavanja i permanentnog napredovanja. Ta borba se vodi na različitim nivoima i sa različitim uspjesima. Uglavnom, ona se vodi sa različitim uspjesima i (pseudo)vrijednosnim rezultatima.

Kada je riječ o borbi, onda se ne može zaobići sport koji sve više zaboravlja spontano stvaralačku igru, bez slavloljubive materijalne koristi. U stvari, zamjenjuje je jednom neprincipijelnom, oštrom i koristoljubivom računicom, gdje se u sportu gube svojstva igre, koja su sa sve većom profesionalizacijom još više tuđa.

Poslovična borbenost Crnogoraca

U Crnoj Gori je takoreći istorijski promovisana „borba neprestana“ koja je, prije svega, „krštena“ oslobodilačkom borbom, od spoljnjeg protivnika (crnogorski rečeno od neprijatelja). Ona je proglašena ili bolje samoproglašena oslobodilačkom, herojskom, (čak samoubilačkom), uz to i viteškom. Majka se ponosila kada joj je sin (jedinac) ili više sinova (koja ih je imala), odlazio (ili odlazili) na bojno polje da se bore za domovinu (otadžbinu), jer bolje je poginuti za otadžbinu nego se brukati izbjegavanjem da se bori ili još gore pokazati se kukavicom na bojnom polju. Isticana je borba „za krst časni i slobodu zlatnu“. Čak je u društvu formiran visok stepen nataliteta kako bi bilo više muške djece za borbene redove u svrhu odbrane otadžbine.

Jedinstven primjer rodoljublja jeste polaganje žrtve (sina) za domovinu, što predstavlja tipični žrtveni ponos. No, bez obzira na to što se, na određen način, žrtva legitimiše kao spartanski heroizam, ipak tu ima nešto što je neprirodno, nešto, može se reći, teatralno, što je oblik iskakanja iz svakodnevnice običajnosti, nešto što je ipak ciljno namješteno. Nije li tome slično očevu junaštvu kada sina istura u prve redove dok bi on ostajao u pozadini sa svrhom organizovanja borbe, po cijenu žrtve rođenog sina.

No, tu postoji jedan ideološki momenat koji se ogleda u prezentovanju herojske ličnosti koja će dočekati bolje sutra zbog „viteške borbe“ na bojnom polju za svoju domovinu. Najveća nagrada je osvajanje medalje za junaštvo, npr. posebno poznata i priznata „Obilićeva medalja“, zatim titule kao što je titula „Narodnog heroja“ (donesena u komunističko vrijeme) pa dobijanje boračke penzije (zbog ratnih zasluga) kao i nacionalne penzije za stvaralačko ostvarivanje kao i razne vrijedne nagrade opet za stvaralaštvo (primjeri u Crnoj Gori „Trinaestojulska“ i „Njegoševa nagrada“).

Postoji kod Crnogoraca druga strana medalje koja se ogleda u tome da oni nijesu hrabri, da kažemo, u potpunosti, tj. kada je u pitanju politička borba, ili političko nadmetanje. Tu se oni javljaju kao „dobri“ podanici postojećoj vlasti sa velikom dozom građanskog kukavičluka, odnosno odane su pristalice vladajućih struktura. Poslušni su izvršioc. To klanjanje pred „autoritetom“ predstavlja specifičnu *autoritarnu submisivnost* koja se, po Bori Kuzmanoviću, javlja u obliku nekritičkog stava „prema idealizovanim autoritetima u grupi, potčinjavanje vođama“ (B. Kuzmanović, 1994: 153). Kuzmanović će na djelu empirijski provjeriti i to baš na prostorima Srbije i Crne Gore (kao nove Jugoslavije). Ogroman broj ispitanika, ukupno 83% se složilo sa tvrdnjom: „Poslušnost i poštovanje autoriteta su najvažnije vrline koje deca treba da nauče“, da bi se njih 54,4% složilo u potpunosti sa tom tvrdnjom (Ibid., 16). Dovoljno je posmatrati izbore u Crnoj Gori pa lako uvidjeti jednu i drugu stranu, glasanu (biranu) i glasače, kako se ne preza ni od čega samo da se osvoji pobjeda. To je izoštrena borba u osvajanju vlasti, bez ikakvih demokratskih procedura. Svaki planirani i izvedeni cilj opravdava svako upotrebjeno sredstvo samo ako donosi željeni rezultat. To posebno važi u vrijeme izražene krize u društvu. Tada se nameće totalitarni društveno-politički poredak sa autoritarnom političkom vlašću. Iz mase izmanipulisanog građanstva izdvajaju se pojedinci koji na (neostvarenim) potrebama grade svoju harizmu i počinju da vladaju neobaviještenim masama kao najobičnijim *populus*-om (pukom).

Ono što je Vladimir Bajac istakao u svom tekstu, naslovljenom *Istina i pravda u književnosti* (objavljenom u dnevnom listu *Politika*) dobro pogađa stanje stvari koje su se odigrale 90-ih godina na prostorima ex-Jugoslavije. Naime, V. Bajac je na Istanbulskom svjetskom forumu (održanom krajem 2012) učestvovao kao jedan od četvoro umjetnika u panel diskusiji sa temom „Pravda u umjetnosti“, dok je tema „Pravda“ bila zvanično tema cijelog skupa. On je, dakle, tom prilikom istakao dvije tvrdnje, ili kako ih je on nazvao dvije činjenice: „a) da je Balkan oduvek posedovao *višak istorije* i, b) da se narodi bivše Jugoslavije možda nisu razišli zbog previše međusobnih *razlika* već zbog viška međusobnih *sličnosti*“ (V. Bajac, 2012: 01). Ovo se posebno ističe kod Crnogoraca i to posebno na njih same ili na Srbiju i Crnu Goru (zajedno i odvojeno). Inače, u Crnoj Gori se ističu dvije dominantne vrline: posebna moralnost (čojstvo) i hrabrost (junaštvo) što je Marko Miljanov ovjekovječio kao *čojstvo* i *junaštvo* (M. Miljanov, *Primjeri čojstva i junaštva*). Sve su prilike da je M. Miljanov pretjerivao u isticanju osobina čojstva i junaštva kod Crnogoraca kao što je i redukovao te osobine na njihovo značenje u patrijarhalnom modelu ljudske (kao društvene) zajednice (M. Miljanov, 2001: 13–74). Postavlja se suštinsko pitanje da li je Marko Miljanov, uostalom kao narod (*populus*), pa onda i intelektualni krugovi (učeni ljudi) pretjerivao u ocjenjivanju Crnogoraca i to iz dva razloga, prvog, što su i čojstvo i junaštvo apstraktne kategorije koje su apstrahovane pod snagom kolektivne svijesti i drugog razloga što Crnogorci posjeduju treću (ili prvu) osobinu izvedenu u stilu prve dvije, a ona glasi *oštroumnost* dinarskog tipa (J. Cvijić). Ova treća osobina ili dimenzija ljudske

ličnosti (ili određene zajednice ljudi) bitnija za određeno (filozofsko, antropološko, sociološko, psihološko) suštastvo ljudskog bića. Tu se nameće jedno drugo pitanje koje je u obliku konstatacije. Začudo je zašto Crnogorci nijesu na pravi način zapazili i afirmisali tu svoju ovdje treću osobinu, a ne na isforsiran način nametali nadgornjavanjem ko je bolji ili pametniji. Kada je riječ o drugom razlogu onda nije teško ustanoviti dvije činjenice koje proizilaze jedna iz druge. A te činjenice su prva, da se Crnogorci daleko prije, sigurnije i znatiželjnije stvaralački ostvaruju u drugim sredinama nego u svojoj sopstvenoj sredini i druga, Crnogorci suštinski više cijene prave vrijednosti u drugoj sredini nego u sopstvenoj. Takođe, drugi zapažaju kod Crnogoraca baš intelektualne sposobnosti više nego sami Crnogorci. Zato, Crnogorci bivaju prikovani u drugoj sredini više nego u svojoj Crnoj Gori. Kada smo već tu kod afirmacije Crnogoraca u drugoj sredini više i prije nego u samoj Crnoj Gori, onda to treba pouzdano uvidjeti i javno konstatovati da je po tome posebno prepoznatljiva Srbija kao druga sredina naročito Beograd u kojem su se stvaralački ostvarili mnogi Crnogorci. Možda se ne kaže slučajno (mnogi ne samo brojni Crnogorci nego i Srbijanci) da je Beograd najcrnogorskiji grad. Nije slučajno to što se vodi vječita borba mišljenja između raznih kategorija ljudi o raznim pitanjima ljudske egzistencije. Ono što je književnik Dobrica Ćosić rekao uopšte za Srbe da su junaci u ratu a kukavice u miru, Crnogorci se i po tome prepoznaju kao Srbi. Submisivna autoritarnost predstavlja podaničku svijest prema raznim oblicima političke vlasti. Otuda se javlja „mir u kući“ koliko god vlastodršci neispunjavali obećanje građanima kao i koliko god manipulirali sa raznim oblicima njihove egzistencije.

Karakteristično je to što takoreći stalno traju sukobi (određene vrste) ili borbe kod nerazvijenih (ekonomski, politički i kulturno) društava, što prepoznatljivo potvrđuju sukobi na Balkanu. Ti sukobi su se odigrali kako na unutrašnjem tako na spoljašnjem planu, tj. kako sukobi raznih snaga koji su se javljali u okviru pojedinačnih društava tako i sukobi između tih istih društava, gdje su se ovi prvi odvijali u pravcu ujedinjenja, a drugi u pravcu razjedinjenja. Unutar takvih događanja javljali su se nezaustavljivi akulturacioni procesi koji su znali da idu od prožimanja do objedinjavanja tih i onako sličnih kultura.

Sukobi koji su se odigrali 90-ih između po mnogo čemu sličnih naroda na tlu Jugoslavije razbuktali su „narcizam malih razlika“, pogotovu na nerazvijenim prostorima. Ti sukobi su energično ksenofobično krenuli u razgraničavanja jednih od drugih, čime je Jugoslavija, odnosno njene republike, objelodanila drugo lice od onog na sav glas ideološki propagiranog. Time je, u stvari, Jugoslavija testirana na kraju zajedničkog života veoma sličnih, po mnogo čemu, naroda. Slovenija je prednjačila u zahtijevanju za razdruživanjem malih država (republika) na trusnom jugoslovenskom tlu kao i na njihovom razrješenju kada je za to došlo vrijeme. Slovenački mladi pisac Goran Vojnović, dijete iz mje-

šovitog srpsko-slovenačkog braka^{*}, dobro markira pozicionu ulogu Slovenije u ondašnjoj Jugoslaviji u intervjuu za poznati srpski dnevni list „Politiku“ koji je oslonjen na doživljavanju i razumijevanju te i takve Slovenije. Još se tu daje doprinos objektivnom sagledavanju slovenačkog pitanja u sastavu jugoslovenske zajednice. No, čini se, da najbolje dođe ako prepuštimo riječ ovom mladom piscu. „... Ona je možda bila najnaprednija u ekonomskom smislu, imala je i jedan idejno napredniji sloj društva. U Sloveniji se desio pank, kao i civilne inicijative, borba za slobodu govora o ljudskim pravima, međutim, i u Sloveniji je postojala ta druga društvena strana, konzervativna, koja je uglavnom želela samostalnost, bez ovih stvari za koje se izborio liberalniji deo društva. Danas imamo ljude koji su se prividno borili za demokratiju, međutim, oni ne pokazuju ljubav prema otvorenosti i ljudskim pravima. Zbog toga su nam se posle demokratizacije desili svi problemi koje smo imali. Imali smo dva podeljena društva, i to isto muči nas i danas“ (G. Vojnović, 2012: 6–7). G. Vojnović veoma uvjerljivo analizira slovenačku društvenu situaciju temporalno povezanu u sve tri dimenzije vremena (prošlost, sadašnjost, budućnost) kao da je dobar sociolog-analitičar a ne mladi književnik. Prema tome, koliko se god Slovenija izdvajala iz jugoslovenske zajednice, te tako bila koliko–toliko nešto drugo od ostalih federalnih jedinica, nešto demokratskija, slobodnija i otvorenija kako unutar same sebe tako i u odnosu prema spolja.

Istraživači, mislioci uopšte, kada je u pitanju Balkan, onda svu njegovu složenost pretežno posmatraju kako to detektuje Marija Todorova, kao „hendikep heterogenosti“ (nacionalne, vjersko-konfesionalne, socijalne i dr.). Ali, Todorova ipak upozorava da ne treba jednostavno zaključivati iako je pitanje manjina, kako ističe ona, bilo vezano za razvoj nacionalnih država. „Međutim, praktično niko nije insistirao na činjenici na etničke sukobe ne izaziva etnička kompleksnost sama po sebi, nego etnička kompleksnost u okviru ideologizovane nacionalne države koja teži etničkoj homogenosti“ (M. Todorova, 1999: 224).

Ljudska borba za sopstvenu egzistenciju

Čovjek zna (zlo)upotrebiti drugog čovjeka za sopstvenu korist, za svoju zabavu, razonodu, za razne oblike orgijanja i to sve tako da mu lakše prođe ispunjavanje praznine slobodnog vremena. Ti takvi oblici upotrebe stvaraju vrste olakšice od razno-raznih tegoba i tjeskoba u svakodnevnoj egzistenciji kod

---

^{*} Interesantno je to što je Jugoslavija sve do početka 80-ih godina bila sa izraženim procentom nacionalno heterogenih brakova. Tako npr. u bivšoj državnoj zajednici Jugoslaviji od 1950–1981. bili su izraženi nacionalno-heterogeni brakovi, sa stopom od 11,5% što je predstavljalo svaku devetu bračnu vezu u zemlji. Crnogorci su u vrhu po otvorenosti sklapanja brakova partnera različitih etničkih pripadnosti.

Ali, eto i pored otvorenosti i osjećaju ravnopravnosti malih različitih etničkih svojstava kao i različitih vjeroispovjesti, još sa ušpricavanjem u svijesti ideoloških floskula utopističkih ideja o „bratstvu i jedinstvu“, „srećnoj budućnosti“, „industrijalizaciji plus i elektrifikaciji“, više je proradio „narcizam malih razlika“ za jednu međusobno ksenofobičnu borbu do istrebljenja protivnika. (G. Vojnović, 2012).

onih koji zloupotrebljavaju druge u vrijeme koje oni pogrešno smatraju slobodnim vremenom ili pak dokolicom. Naime, to je, u stvari, gubljenje vremena na dvostruk način. Prvo, zato što čovjek zavarano ugrožava drugog ili druge da bi isto tako ugušivao svoju preduzumljivost i humanost. Uglavnom, pored gubljenja vremena sa pobrkanom temporalnošću gubi se još i sloboda, što govori da nema niti da može biti ostvarenja ljudske slobode. Prema tome, i jedan i drugi termin ili znak (sloboda, slobodno) kao i (vrijeme) kojima se čini sintagma *slobodno vrijeme* podrazumijevaju (trebalo bi) ostvarivanje ljudske slobode. No, nije tako, nego biva drugačije. Dakle, ovdje se radi o poništenju ljudske slobodne egzistencije, gdje sloboda jednog čovjeka stvara pretpostavke slobode drugog, biva drugačije – sloboda jednog ugrožava slobodu drugog. Ali, ovo se ističe radi jasnoće pojmova, što ne znači da se sloboda ostvaruje, prvenstveno ako ugoržava slobodu drugog. U stvari, sloboda je kompleksna kategorija egzistencije ljudskog bića, gdje se obavezujuće podrazumijeva pored slobode za sebe i sloboda za drugog. Izgleda, da sloboda nije lako ostvarljiva za sve, čak ni kod međusobno najbliskijih bića. Zato nije ni čudo što se dugo raspravlja o slobodi, i raspravljaće se još dugo, dugo.

Ovdje se postavlja jedno krucijalno pitanje. Koliko je borba za ljudsku slobodu slobodna borba, a koliko neslobodna? Na to se nadovezuje jedno drugo pitanje, koliko se moglo postići jednom meditacijom oblika nirvane? Uostalom, ako bi to bilo moguće, onda se pitamo da li bi se uz slobodu, po redu stvari, uvukla dosada u svakodnevnu ljudsku egzistenciju. Naprosto, koliko bi se izgubilo radoznalo ljudsko biće?

Interesantno bi bilo znati šta je sve preživljavao gladijator u starom Rimu, rob, osuđenik ili ratni zarobljenik koji je bio specijalno obučen da se bori u areni protiv drugih ljudi koji nijesu ništa, ama baš ništa, njemu skrivili, ili protiv životinja na istovjetan način. A tek šta profesionalni borac u cirkuskim igrama?

Rimske patricije su znale kako da nemilosrdno angažuju druge ljude – gladijatore (robove) za zabavu „ušikane gospode“ kada su klicali *panem et circenses* (hljeba i igara) koje su predstavljale formu umirenja naroda sa sopstvenim oskudijevanjem u nedaćama egzistencije. U tu svrhu su organizovane rimske nemilosrdne gladijatorske borbe sa sarkastičnom zabavljачkom formom u igri „umiranja“ da bi na kraju pobjednika gladijatorskih borbi rađe i češće ubijali nego mu život poklanjali. Gladijatori zauzvrat tome ulazili su u borbu sa robovskim usklikom (*Ave Caesar morituri te salutant*) Zdravo, Cezare, pozdravljamo te u smrt odlazeći.

Španska korida je borba ljudi sa krdom razjarenih bikova, što predstavlja pravi prizor stavljanja života na kocku u očekivanju pobjede. Naprosto, ne može se vjerovati u postizanje zadovoljstva u ovakvoj igri ili od ovakve igre kao životno najrizičnije radnje.

Pored ovakvih borbenih igara između razularenih životinja i nadobudnih ljudi, postoje mnogo bezazlenije igre samo između životinja u kojima životinje vode međusobnu borbu do iscrpljenosti, gdje su pobjedničke obje strane iako se samo jedna strana proglašava pobjednikom. Taj oblik igara su čuvena Balijska

borba pijetlova, a koja opet nije izvorna zabava Balijske kulture. Još je Temistokle priređivao borbe pijetlova u antičkoj Atini u svrhu pobjede nad Persijancima. No, opet to ne znači da je balijska kultura tu zabavu jednostavno preuzela od drugog bez imalo svog udjela u njoj. Borba pijetlova najvjernije odražava osnovne osobine stanovnika Balijske i sa svojim ceremonijalom najtješnje je vezana sa njihovim mentalitetom. Nije slučajno ni to što je ova borbena igra donosila muškarcima – *unapređenje u građane* (statusnim znakom vrijednim pažnje) da bi njihova karijera avanzovala narodnim sportom. U stvari, istinski Balijski je igrač čiji je mentalitet i karakter formirao hazard. Narodni junak kao heroj Balijske je bio onaj koji je probleme Balijske rješavao u borbi pijetlova. A pijetao je i dan danas ostao snažan simbol te kulture, koji označava muškost, snagu, aroganciju, rezolutnost, vatrenu čast. Po mišljenju istraživača te kulture, borba pijetlova, uz zabavnu komponentu, istovremeno predstavlja dramatisirani oblik vječitih problema sa kojima se čovjek bori, kao što su problemi: smrti, hrabrosti, ludila, ponosa, koristi i uništenja (B. Sułkowski, 1984: 46–48). Ovakve zabave predstavljale su igru, svetkovinu, spektakl, pa čak i oblik rekreativnih aktivnosti sa punom participacijom svih učesnika. Naime, mnoge tradicionalne igre i zabave bile su sa aktivnim uživanjem svih prisutnih, a s ciljem uspostavljanja i učvršćivanja zajedničkih vrijednosti, time u interesu održavanja zajednice sa što većim stepenom društvenosti. Tako su ti oblici zabave istovremeno bili vrijeme obaveze i slobodno vrijeme spojeni rekreativnim i relaksacionim karakterom. Znači, to nije bilo samo „ubijanje vremena“ kao što se to događa u današnje vrijeme tehnološke civilizacije i njenog produženog boravka u raznim sadržajima i formama masovne kulture u koje spada i pasivno uživanje u vrhunskim sportskim takmičenjima“ (R. R. Božović, 2009: 108).

Niko prije niti poslije Dostojevskog nije, čini se, tako vidio sve užase koje posjeduje ili može posjedovati ljudska priroda, da se i sâm čovjek ne može čudu načuditi što to sve nosi u sebi ta ljudska priroda. U toj kompleksnosti ljudske prirode bitno mjesto zaposjeda borba čovjeka sa samim sobom i sa drugim čovjekom. Dostojevski je, u stvari, kroz umjetničku transcendenciju „ulovio“ onu drugu stranu ljudske prirode, prirode ispunjene užasom (u ovom slučaju sâm Dostojevski) u svojoj stvaralačkoj imaginaciji nije diskurzivni analitičar postojeće stvarnosti niti precizni analitičar i anticipator budućih shema kakvo treba da bude društvo i čovjek u njemu. Ali, ipak čovjek jeste stvaralac – umjetnik, koji može duboko osjećati i doživljavati vrijeme i mjesto čovjeka u njemu. To je, uostalom provjereni *locus communis* istinskog umjetničkog stvaranja. Time je opšte mjesto ljudske stvaralačke slobode, od kojeg nema odstupanja a da se ne zapadne u kolotečinu nametnute cenzure i olako prihvaćene autocenzure. To jeste polje umjetničke borbe za slobodu stvaranja i njegovog javnog objelodanjivanja.

Bez obzira na to što umjetnik (Dostojevski) kroz umjetničku igru sa sebi dopuštenom slobodom rasplamsavanja mašte do nemogućeg, transcendirajući postojeću stvarnost, ipak razumijevanjem umjetničkog možemo uvidjeti koliko se i Dostojevski vješto i ubjedljivo kreće kroz lavirinte ljudske prirode. Ono što

nam kroz umjetničku transcendenciju nudi ovaj i ovakav pisac i to uvijek nanovo kada ga ponovo isčitavamo, ne možemo zaobilaziti, bez obzira na to koliko ga možemo prihvatati u okviru određenog razumijevajućeg pa i objašnjavajućeg sagledavanja postojeće stvarnosti i mogućeg anticipiranja onog što može biti (što treba da dođe) (R. R. Božović, 1991: 173–74).

Sa razvojem civilizacije ne javlja se nužno istovremeno i veći stepen humanizacije. Naprotiv, savremenu društvenu zbilju prate prefinjeniji oblici destrukcije čovjeka nad čovjekom, što dobro zapaža Dostojevski, što će na kraju staviti zadivljujuće u literarnu formu. Tako će on u *Zapisima iz podzemlja* progovoriti ovako: „Civilizacija u čovjeku samo izoštrava mnogostranost osjeta i ... ništa više. A razvitkom te mnogostranosti čovjek će još, možda, dotjerati dotle da će otkriti nasladu čak i u krvi. Pa to se već dogodilo. Jeste li primijetili da su najtankočutniji krvoloci gotovo uvijek bili najcivilizovanija gospoda, kojoj kojekakve Atila i Stenjke Razin ponekad ne bi bili dostojni ni cipele izuti, a ako oni ne upadaju toliko u oči kao Atila i Stenjka Razin, to je samo zato što se suviše često susreću, odviše su svakodnevnici, postali su suviše obični. U svakom slučaju, ako čovjek od civilizacije nije postao krvožedniji postao je sigurno ružnije, ogavnije krvožedan nego prije. Prije je u krvoproliću gledao pravednosti i mirne savjesti tamanio kog je već trebalo, a sada iako krvoproliće smatramo gadošću, ipak se bavimo tom gadošću, pa još više nego prije. Što je gore? prosudite sami“ (F. M. Dostojevski, 1978: 317). Ovdje se možemo zapitati, kako bi tek Dostojevski mislio i osjećao u današnjem vremenu buma civilizacije, tj. vremenu koje je krcato suprotnostima kao međusobnim isključivostima, a bez svoje zasnovanosti na biološkim ili običajnim potrebama. U tom pogledu ostaje velika enigma – zašto čovjek sa sve većim postignućima u ovladavanju svim (prirodnim i društvenim) stihijama do neslučenih razmjera, ipak ne može da postigne humanitet. Najgore u svemu tome je postojanje latentne opasnosti uništenja čovjeka uopšte od tog istog čovjeka. Naime, taj čovjek svakog momenta može upotrebiti razornu moć ljudskog uma i tako uništiti čitavi ljudski rod i njegovu povijest. Tu leži opasnost čovjeku od istog tog čovjeka, da bi drugu apokalipsu mogla urediti priroda (prirodna stihija). Čovjeku je sasvim svejedno ko će to proizvesti, priroda ili on. No, nije nebitno koliko će se taj isti čovjek boriti i izboriti za sigurniju egzistenciju. Uostalom, istorija je prepunjena raznim oblicima borbe, gdje sam čovjek stalno trpi ne samo drugog čovjeka nego i te kako trpi i samog sebe. Dostojevski je bogatstvom invencije i raskošnom imaginacijom, otkrivao lavirinte ljudske prirode do skoro neslučenih razmjera kojoj je često teško pomoći a da čovjek istovremeno ne nanese nezgodu i samom sebi.

Borba za bolju i ljepšu ljudsku egzistenciju

Na području jezika mnoge stvari su se izmijenile više, mogli bismo reći, nego što se to primjećuje kod samih lingvista, a da ne kažemo kod drugih ljudi. Jer, jezik kao osnovni i univerzalni simbolički oblik je komunikacijski poligon

za međusobnu borbu različitih mišljenja. On nije samo sredstvo (i to osnovno) komunikacije i ujedno sredstvo mišljenja, koje nije nezavisno od društvenih okolnosti niti od kulturnog konteksta (R. R. Božović, 2009: 271). Italijanski sociolog kulture Franko Krespi, ističe: „Jezik je oblik univerzalnog simboličkog posredovanja kroz koje, prvjenstveno konstituišu dva različita područja značenja, kao takav, jezik sačinjava prvi izvor socijalizacije: u stvari, prije svega kroz njega svaki pojedinac usvaja modele ponašanja, pravila, predstave o prirodnoj i društvenoj stvarnosti, definiciju vlastitog ja i drugog, vrijednosti i tumačenja historije koju karakterišu društveni kontekst kome pripadaju“ (F. Krespi, 1996: 271–72). Valter Benjamin će reći da je jezik svako saopštavanje duhovnih sadržina „gdje saopštavanje preko riječi predstavlja poseban slučaj ljudskog saopštavanja, tj. koji se nalazi u temelju ili se na njemu zasniva (pravo, poezija)“ (W. Benjamin, 1974).

Jezik je najosnovniji i najuniverzalniji simbolički oblik koji je uslov razumijevanja i sporazumijevanja, ali i nerazumijevanja, pogotovu, nesporazumijevanja; on je determinirajući faktor za usaglašavanje mišljenja, istovremeno punopravni činilac u borbi mišljenja u obliku *sorit* grčko-sokratovskog dijaloga ravnopravnih sablesjednika tako sukobu i nametanju mišljenja pritiskom sile ili argumentacijom objekcije. Tako se vodi borba (i to žestoka) u mišljenju ili oko mišljenja, a i borba mišljenja u okvirima tolerancije i van nje. Uglavnom, kako kaže do skoro živi stogodišnjak, njemački filozof Gadamer, da uzajamno razumijevanje počiva na činjenici koja dokazuje da svaki jezik ili svaki govor posjeduje sredstva pomoću kojih se mišljenja, djelovanja, osjećanja i uvjerenja, iako daleko od svog (ili svojih) mogu razumijevati (H. G. Gadamer, 1978).

Uopšte u društvu, pa onda između raznih društava, društvenih zajednica, sve do borbe pojedinaca protivu drugih pojedinaca, ili protivu manjih ili većih društvenih grupacija vode se raznovrsne borbe koje ne moraju biti (često i nijesu) oštre borbe (bitke), ali zato mogu se voditi sa znatnim dobitcima. Karakterističan slučaj odigrao se na prostorima ex-Jugoslavije, preciznije rečeno, na prostorima Srpske Krajine, gdje na početku sukoba u Srpskoj Krajini jedinstvenu borbu vodi jedan staloženi i razumni neuropsihijatar, Jovan Rašković, akademik, kojeg su Krajišnici oslovljavali sa svojstveno-domovinskim nadimkom „ćaća“ (pogođenim njegovom liku) sa puno ljubavi i poštovanja. On je spašavao svoj (srpski) narod neprestanom mirnodobskom borbom. A posjedovao je u sebi, nešto što je poetsko-značenjski za J. Raškovića izrazio Matija Bečković da je Rašković jedini od krajiških vođa koji je nakon svoje smrti ostao živ. Prema tome, on je zaista postao živa legenda i to ne samo krajiških Srba, nego i mnogih drugih Srba. Ako nikako nije bio za oružanu borbu, to opet ne znači da nije vodio jednu oštru i principijelnu borbu kao što je saopštio istinu hrvatskom genocidnom vođi, nekadašnjem Brozovom generalu Franji Tuđmanu* i kasnije

---

* Radi se o javnom pismu naslovljenom *U ime oca i sina*, objavljenom u nedeljniku NIN 30. 07. 1992. Dva dana nakon smrti autora. Pismo je sročeno kao ugovor akademika Jovana Raškovića i vojnog tužilaštva u Splitu. Ponovo pismo objavljuje srpski *Književni list*, mesečnik za književnost, umetnost i kulturu, br. 1/106, oktobar 2012, godina I/2, Beograd, str. 5.

vladaocu na prostoru Hrvatske. Tako će on racionalno postupiti kada jednim pismom (pro)budi uspavanog generala Tuđmana, kada će mu saopštiti: „Rat i mržnja su carski drumovi zla. U ovom ratu se najčešće tukao pogrešan čovjek, u kome nema otpora zlu. U ovom ratu nije bilo sanjarenja o zlu, zlo nije imalo zapreke u vrtlozima mržnje. SDS će ipak učiniti sve, ako mu dopuste prilike, da potonu mržnje“ (J. Rašković, 2003: 5).

Danas Srbiju, nešto slično i Crnu Goru, sustigla je jedna neviđena nevolja i iz nje nužno izvedena borba protivu vlastitog identiteta, čak borba protivu samoizabrane vlastite egzistencije. Naime, ulaženje u depopulacionu zonu, zonu odumiranja sopstvenog naroda sa sve većom stopom mortaliteta, a manjom stopom nataliteta. Predstoji žestoka borba za opstanak, vraćanje na pređašnje stanje što znači revitalizaciju, podmlađivanje uopšte stanovništva. Naprosto nužno je iskakanje iz opasnog stanja senilizacije. Mirko Magarašević je u jednom dobro sročenom tekstu objavljenom u beogradskom *Književnom listu*, dobro i naslovljenom *Naš pad*, opet isto tako u dobro naslovljenoj i dobro uređivački osmišljenoj rubrici *Vruće teme* iznabrajavao mnoge padove bez kojih se moglo lagodnije i potpunije živjeti, nego se strmoglavo postaviti za rušenje samih sebe. U kontekstu ove priče našla se i istaknuta priča o senilizaciji srpskog naroda, na što Magarašević upozorava: „Na ivici biološkog opstanka, sa sve većom stopom mortaliteta, a sve manjom stopom nataliteta mi se danas borimo za bebe. To je lepo i uvek dobro. No, koliko smo zakasnili? Možemo li dobiti tu najtežu bitku? Imamo li istrajnosti? Kako da održimo uslove za elementaran nacionalni opstanak ako još uvek po glavama nema jasne predstave o tome šta naciju drži i šta naciju može održati? Instrumentalan razvoj i budžetsko-donatorska podrška našim porodilištima i sa povećanjem broja inkubatora jeste i biće uvijek potrebna i dragocena, ali ta vrsta podrške nije i nikada neće biti *jedini* i osnovni *pokretač* bilo čijeg pa i našeg opstanka. Ni žetva žita ne zavisi od broja kombajna, nego od kvaliteta žitnog zrna i površine zasijanih hektara!“ (M. Magarašević, 2012: 26)

Prema tome, nije borba samo ona koja je sa nemilosrdnom upotrebom oružja. Ima vrlo različitih vrsta borbe sa veoma različitim stepenima ispoljenosti. Život je, dakle, takoreći ispunjen sa različitim vrstama borbe. Uostalom, čovjek-stvaralac vodi borbu za slobodu stvaranja na različitim stvaralačkim nivoima. Svaka oblast kulture, ako što vrijedi ispunjena je različitim vrstama borbe. Uzmimo npr. film pa ćemo, bez mnogo teškoća, uvidjeti koliko je ispunjen raznim oblicima agresije, odnosno borbe, a naročito borbe za spontanitet slobodnog stvaranja. Moramo biti svjesni svakog slobodnog stvaranja, svjesni istine koja govori da nema mnogo ljudi obdarenih za stvaralačka ispoljavanja, čak ni u društvima sa razvijenom kulturom uopšte, pa ni sa kulturom stvaranja, posebno. Štaviše, danas u savremenom svijetu postoji, kako to uviđa Danijel Bel, radikalna razdvojenost između socijalne strukture i vladajuće kulture. Tu razdvojenost Danijel Bel će kao „od šale“ precizno odrediti. „[...] Danas postoji radikalna razdvojenost između socijalne strukture (tehno-ekonomskog poretka) i kulture. Prvom je ovladao ekonomski princip efikasnosti i funkcionalne

racionalnosti, organizacija proizvodnje kroz poredak stvari uključujući i ljude kao stvari. Drugi je rasipan, bludan kojim dominira anti-intelektualno raspoloženje. U njemu je biće uzeto kao dodirni kamen kulturnih potvrda i uticaj na biću je mjerilo estetske vrijednosti iskustva“ (D. Beel, 1978: 371). U prvom se jasno prepoznaje ključna sfera neslobodnog rada, da bi u drugom došlo do punog izražaja hedonističko-potrošačka priroda sa „prazninom slobodnog vremena“. Nema u jednom niti u drugom dijelu vremena za istinsku slobodu stvaranja, nema dokolice. Ima slobodnog vremena kakvog je bilo u Engleskoj pod jakim uticajem Viktorijanske radne etike kada je u načelu čovjek bio slobodan da čini što hoće što se smatralo nagradom za naporan rad. Ovo „slobodno vrijeme počelo je da se reguliše danom, nedeljom, godinom. Ranije su praznici bili četrdeset ili više svetlih dana koji su se postepeno javljali u kalendaru. U Engleskoj su puritanci, koji su sredinom sedamnaestog vijeka bili na vlasti duže od decenije smatrali tradicionalne hrišćane paganskim ostatkom. Pokušali su da ih ukinu, ali su opet uspostavljeni ubrzo po povratku Čarlsa II, 1660. godine“ (Dž. Dž. Vitrou, 1993: 203–204). Rađanjem i razvojem kapitalističkog društveno-ekonomskog poretka afirmisan je *rad kao vrhunska vrijednost*. Zato se pitanje slobodnog vremena striktno dovodi u vezu sa radom u cilju njihovog zajedničkog doprinosa progresu društva. Naime, slobodno vrijeme je, na određen način, podređeno radnom vremenu i to tako da je produžavanje i skraćivanje u funkciji veće proizvodnosti rada (R. R. Božović, 2010: 103).

Borba kao specifični oblik borbenosti za ostvarivanje viših ciljeva, višeg smisla ljudske egzistencije predstavlja pozitivnu odliku ljudskog bića. Uostalom svaki oblik borbenosti za ostvarivanje viših ciljeva predstavlja stvaralačko ostvarenje i ujedno humano djelanje.

Svaki oblik borbenosti u cilju ostvarivanja viših ciljeva, pogotovu u oblastima stvaralačkog ostvarivanja i humanog djelanja predstavljaju zadovoljavanje i ujedno razvijanje vrijednosno utemeljenih ljudskih potreba. U tom slučaju takva borbenost ljekovito djeluje na čovjeka i ljudsku zajednicu kojoj oni inače pripadaju. Prema tome, postavlja se pitanje šta se krije iza određenog znaka, određene manifestacije što se odigrava pred našim očima?

Čovjek „zna“ da zavarano pripada raznolikim vrstama ljudskog djelovanja (ili djelanja) pa i ponašanja. Pripadanje nekom ili nekim ne mora da znači i predavanje sebe tim istim (drugim). Nije rijetka pojava da nešto biva drugačije u suštini od onog javno manifestovanog. A koliko je tek tu različitih borbenosti sa drugima, a koliko samih sa sobom? Poznati pisac Borislav Pekić je, pored ostalog, u svom dnevniku zabilježio i ovo: „Prava bitka se vodi u glavi, za pisačim stolom. Svaki posao za nju zna i svakome od njih poznato je koliko su ti građanski ratovi koje čovek vodi sa samim sobom, teži i opasniji od svakog spoljašnjeg. Koliko je za pisca važnije da jednoj liniji svoga romana dâ odgovarajuću formu, nego takvu formu da dâ nekom argumentu koji će uzeti u zaštitu njegovo delo“ (B. Pekić, 2012). I zaista svaki čovjek vodi borbu sa samim sobom (i to je dobro), gdje se, inače, presabira šta mu je činiti, dokle može stići. A tek koliko to čini jedan umjetnik kao što je npr. Borislav Pekić!/? Ovo

potenciranje jedne izuzetne stvaralačke (književničke) ličnosti kao što je to u ovom slučaju B. Pekić, a ne isticanje apstraktnog kolektiviteta koji stalno djeluje sa uspostavom, odnosno sa učvršćenim *ketmanom*, što predstavlja slobodu stvaralačke ispoljenosti, a ne potčinjenosti razno-raznim uslovnostima. Te probleme dobro detektuje poznati poljski sociolog Zigmund Bauman kada će naglasiti: „Istinska kultura negira razmatranje ličnosti kao piona čiji je jedini smisao postojanje u njegovoj potčinjenosti kolektivnom cilju kojega nije svesan i koji je u dalekom odnosu prema njegovim interesima i željama (...) Veliki kulturni poraz industrijalizma u njegovom sadašnjem vidu zasniva se na tome što, angažujući mašine u našu korist, nije uspeo da izbegne angažovanje većeg dela ljudskog rada za mašine“ (Z. Bauman, 1984: 153).

Tržište uspostavlja vještačku ljupkost između prodavca i kupca a odnosi između njih uspostavljaju se u obliku roba, predmeta, dok personalni odnosi bivaju negdje zatureni, *ius in personam* preobraća se u *ius in rem*. Tako i kada se biraju ljudi, u stvari biraju se razne robe gdje čovjek gubi svoju moguću personalnost. Takođe, ljudi se međusobno odmjeravaju kao prometne vrijednosti. Njihova cijena je određena. Toliko i toliko košta i nema druge priče do priče koja se uspostavlja preko tržišne vrijednosti. Svaki drugi oblik uspostavljanja računa izvan tržišnog biva neproduktivnim, te čovjek tumara u praznom prostoru gdje nema šta da bira, jer i kada se uspostavlja računica mogućih izbora, to je opet od danas do sutra, a nikako stalna reglementacija važenja zakona, pravila i normi.

Borba je kompleksan pojam koji se nikako ne smije poistovjetiti sa borбом oružjem ili pesnicama, iako ne možemo ni taj pojam jednostrano isključiti iz opšteg pojma *ljudske* borbe. A kada je riječ i o ovom obliku ljudske borbe (ratno-oružane, revolucionarne, pojedine i masovne tuče), i on počiva na međunarodnim pravilima i normama koje se ne smiju kršiti. No, ovdje je interesovanje opredijeljeno za borbu kao borbenost i kao motivaciono-stimulativnu kategoriju koja se, prije svega, odnosi na utvrđivanje spontanog humaniteta u pravcu ostvarivanja što potpunije egzistencije ljudskog svijeta.

L i t e r a t u r a

- Bajac, V. (2012), *Istina i metoda u književnosti*, Beograd: Dnevni list Politika (Kulturni dodatak), subota 3. novembar, godina LVI, br. 30.
- Bauman, Z. (1984), *Kultura i društvo*, Beograd: Prosveta.
- Beel, D. (1978), *The Cultural Contradictions of Capitalism*, Basic Books, New York: Inc., Publishers.
- Benjamin, W. (1974), *Eseji*, Beograd: Nolit.
- Božović, R. R. (1991), *Kultura potreba*, drugo dopunjeno izdanje, Beograd: Naučna knjiga.
- Božović, R. R. (2009), *Sociologija i sport*, Podgorica: Univerzitet Crne Gore.
- Božović, R. R. (2009), *Život kulture*, Beograd: „Filip Višnjić“.

- Božović, R. R. (2010), *Izazovi kulture*, Sremski Karlovci, Novi Sad: Izdavačka knjižarnica Zorana Stojanovića.
- Crespi, F. (1996), *Manuale di sociologia della cultura*, Roma, Bari: Editori Laterza.
- Dostojevski, F. M. (1984), *Zapisi iz podzemlja*, u: *Zapisi iz mrtvog doma*, treće izdanje, preveo Gerić, V., *Djelo F. M. Dostojevskog*, četvrti svezak, Zagreb: Znanje.
- Gadamer, H. G. (1978), *Istina i metoda*, Sarajevo: „Veselin Masleša“
- Gasset y O. José (1932), *The Revolt of the Masses*, New York: W. W. Norton.
- Kristeva, J. (1989), *Moći užasa (Ogledi o zazornosti)*, Zagreb: Naprijed.
- Kuzmanović, B. (1994), *Autoritarnost*, u: *Razaranje društva (Jugoslovensko društvo u krizi 90-ih)*, priredio M. Lazić, Beograd: „Filip Višnjić“.
- Lasch, C. (1986), *Narcistička kultura*, Zagreb: Naprijed
- Magarašević, M. (2010), *Naš pad*, Srpski Književni list, mesečnik za književnost, umetnost i kulturu, br. 1/106, godina II/1, oktobar, Beograd.
- Mickey, K. (1992), *The End of Equality*, New York.
- Miljanov, M. (2001), *Primjeri čojstva i junaštva*, u: *Djela*, Podgorica: CID.
- Pekić, B. (2012), *Umetnost i stvarnost*, u: *Dela*, VII deo, nastavak beležaka za esej, pisan i objavljen: sreda 16. mart 1989. godine. Sada prenesen u: Srpski Književni list, br. 1/106, oktobar, 2012, str. 12.
- Petrović, R. (1985), *Etnički mešoviti brakovi u Jugoslaviji*, Beograd: Institut za sociološka istraživanja.
- Rašković, J. (2010), *U ime oca i sina*, javno objavljeno pismo i preneseno u: Srpski Književni list, mesečnik za književnost, umetnost i kulturu, br. 1/106, godina II/1, oktobar, Beograd, str. 5.
- Sułkowski, B. (1984), *Zabawa (Studium socjologiczne)*, Warszawa: Państwowe Wydawnictwo Naukowe.
- Todorowa, M. (1999), *Imaginarni Balkan*, Beograd: Čigoja štampa.
- Vitrou, Dž. Dž. (1993), *Vreme kroz istoriju*, Beograd: Srpska književna zadruga.
- Vojnović, G. (2012), *Jugoslavija je spajala, ali nas je nedovoljno spojila*, Beograd: Dnevni list *Politika* (Kulturni dodatak), subota 3. novembar, godina LVI, br. 30.